

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МИСЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ У КОНТЕКСТІ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розширено й поглиблено уявлення про практичне мислення, зокрема теоретично проаналізовано та здійснено дослідження проблеми практичного мислення працівників Міністерства внутрішніх справ у їхній професійній діяльності. Аргументовано, що особливої значущості набувають знання змістово-функціональних характеристик психологічних особливостей практичного мислення правоохоронців, що сприяє поліпшенню реальності правоохоронної практики завдяки цілеспрямованим заходам з психологічного забезпечення вдосконалення роботи персоналу різних підрозділів системи внутрішніх справ. Розглянуто особистісні якості юриста з точки зору прояву його професійно-правового мислення й наведено процес його розвитку.

Ключові слова: мислення, практичне мислення, особистість працівника МВС, професійна діяльність працівника поліції, вимоги до мислення працівника поліції.

Постановка проблеми. В умовах сучасного швидкоплинного професійного простору надзвичайно важливим вважається нестандартне професійне мислення правоохоронців, що дає змогу творчо підходити до своєї роботи. З огляду на потребу постійно знаходити нові способи, дії у розв'язанні завдань, професійне мислення має характеризуватись такими якостями, як креативність, оперативність, гнучкість, обґрунтованість, вміння охоплювати велике коло питань і знаходити головне у своїй справі, здатність розуміти та передбачати вчинки людей, активізація уяви. Саме ці творчі компоненти повинні забезпечити ефективне розв'язання складних професійних задач. Практичні можливості та досягнення сучасної психолого-педагогічної галузі дають змогу покращити реальність правоохоронної практики за рахунок цілеспрямованих заходів з психологічного забезпечення вдосконалення роботи персоналу різних підрозділів системи внутрішніх справ.

Стан дослідження. Теоретико-методологічними засадами дослідження є теорія практичного мислення Ю. К. Корнілова, теорія установки Д. М. Узнадзе, діяльнісний підхід до дослідження особистості О. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, стратегіально-задачний

підхід до вивчення мислення В. О. Моляка, О. К. Тихомирова, В. В. Карпенка.

Науковий інтерес до психологічних аспектів професійної праці суб'єктів юридичної діяльності виявляли О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, В. Л. Васильєв, а питання готовності (далі – установки) цікавили Г. Спенсера, К. Г. Ланге, А. Р. Лурію, О. М. Леонтьєва, Л. С. Виготського, Д. М. Узнадзе, В. Г. Норакідзе та інших науковців.

Метою статті є визначення психологічних характеристик особистості працівників МВС, що детермінують його практичне мислення під час виконання професійних завдань.

Виклад основних положень. Сучасні умови життя і діяльності висувають щораз вищі вимоги до фахівців усіх галузей, зокрема й структур забезпечення правопорядку. Значущим стає набуття співробітниками МВС та Національної поліції України високого професійного рівня. Ці працівники є уособленням дотримання законності, моралі, норм, що їх сформувало та висунуло суспільство, вони не тільки повинні самі дотримуватись певних соціальних вимог, а й слідкувати, вимагати, забезпечувати їх дотримання.

Відтак неабиякого значення набуває дослідження практичного мислення правоохоронців та сучасного поліцейського, що обумовлює особливості виконання посадових обов'язків, ставлення до себе, до громадян. Нині вимоги суспільства до діяльності правової системи значною мірою пов'язані з перебудовою психології осіб, які від імені держави реалізують на практиці владні повноваження, а також з підвищенням престижу служби в органах Національної поліції України та рівнем майстерності особового складу, що має запобігати злочинам, припиняти їх та розслідувати, гарантуючи законність, громадський порядок. Під час виконання службових обов'язків співробітники поліції мають бути уважними, витриманими та неупередженими у своїх діях. Але ці важливі якості лише тоді набувають реального змісту, коли поєднуються з моральною зрілістю та належною культурою поведінки. Тому не викликає сумніву необхідність виваженого підходу до науково обгрунтованого відбору, фахового посадового призначення та професійно-психологічної підготовки працівників Міністерства внутрішніх справ [2].

Розглянемо детальніше поняття практичного мислення. За С. Л. Рубінштейном, для практичного мислення характерні «витончена спостережливість», уміння швидко переходити від мислення до дії і навпаки, «вміння бачити проблему», оскільки «сама постановка проблеми є актом мислення, який вимагає часто великої і складної

роботи». Вся сума наведених характеристик практичного мислення змушує його безпосередній зв'язок з практикою розуміти як включеність у хід практичної діяльності: «мислення, що відбувається в ході практичної діяльності, і безпосередньо спрямоване на вирішення практичних завдань» [7].

Суттєвим для характеристики практичного мислення є теза про те, що сама постановка проблеми вимагає мислення. «Коли проблемна ситуація зображується як початок, як відправний пункт мислення, не слід уявляти собі це так, ніби проблема повинна бути дана в готовому вигляді попередньо до мислення і розумовий процес починається лише після того, як вона встановлена. Вже тут, з першого ж кроку доводиться переконатися в тому, що в процесі мислення всі моменти його перебувають у внутрішньому діалектичному взаємозв'язку, що не дає змоги механічно їх розривати і розподіляти в лінійній послідовності. Сама постановка проблеми є актом мислення, який вимагає часто великої і складної розумової роботи» [7, с. 352]. Саме в практичному мисленні, як це було встановлено пізніше, постановка проблеми є складним розумовим процесом, вивчення якого щойно розпочинається.

Термін «практичне мислення» вже має певне наповнення. Насамперед, це мислення нетеоретичне, ймовірно – емпіричне, позаяк воно невідривне від практики. Але навряд чи варто продовжувати ці міркування, оскільки вони чисто логічні, диктуються тим, що підказує сам термін, і особливо настільки зрозуміле колишнє протиставлення практичного теоретичному. На жаль, такий шлях осмислення породжує безліч непорозумінь і радше відводить від істини, ніж наближує до неї. Певні труднощі виникають і при поясненні практичного мислення з позиції загальнопсихологічної теорії мислення [7].

Коли ж ідеться про практичне мислення – мислення регулює діяльність, забезпечуючи її адекватність. Таке мислення втілює свої цілі завдяки тому, що за умову завдання беруться поряд з властивостями і природою об'єкта також особливості ситуації дії, її умови, а також доступні у цьому випадку знаряддя реалізації. Те, від чого наполегливо еманіпується мислення теоретичне, прагнучи забезпечити всі спільні одержувані знання, практичне мислення, навпаки, ретельно враховує.

Для практичного мислення, за Б. М. Тепловим, характерне «розумне прагнення»: практичний розум є «здатністю до діяльності, спрямованої на людське благо, і здійснюється на основі розуму». Практичне мислення забезпечує і план, і його виконання, воно виробляє найвиваженіше рішення, тому що має справу тільки з можливим, «інакше кажучи, справа не в окремих, абстрактно взятій ідеї, а в ціліс-

ному вирішенні конкретного питання, до того ж вирішенні відповідальному, тобто невідривно від виконання». «У насправду великого полководця саме замислення операції, саме народження задуму вже включає в себе співмірність із засобами, і в тім-то й полягає найважливіше і найважче» [9, с. 262].

Отже, практичне мислення регулює діяльність, забезпечуючи її адекватність. Коли ж ми говоримо про особливості практичного мислення працівника поліції, то необхідно зважати на особливі умови виконання ним професійних обов'язків та ситуації, які вимагають його прояву.

Вирішення службових завдань працівниками поліції зазвичай пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян – усім, що перебуває у сфері взаємовідносин «людина – людина». Багато в чому психологічна специфіка пов'язана також з дією таких екстремальних чинників, як небезпека і надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Діяльність правоохоронців нерідко відбувається в напружених, конфліктних ситуаціях, за небезпечних для життя обставин, зокрема із застосуванням зброї. Навіть спілкування з уболівальниками на футбольному матчі чи під час взаємодії з політичними демонстрантами наповнені психічною напругою і містять конфліктогенний потенціал, який може перерости в найгостріше протистояння. В останнє десятиліття спостерігається тенденція до зростання кількості таких ситуацій.

Особливо складними є надзвичайні обставини, викликані явищами і факторами соціального, природного чи техногенного характеру, що нерідко порушують нормальне життя населення, загострюють суспільну безпеку і громадський порядок на конкретній території. Такі конфліктогенні ситуації активного протистояння антисуспільним проявам чинять на усіх, надто на працівників правоохоронних органів, значний психологічний вплив. Вони спричиняють труднощі у вирішенні професійних завдань, позначаються на успішності дій, вимагають від персоналу психологічної стійкості, особливої підготовки, особливого уміння діяти за таких умов.

З огляду на це не обійтися без розгляду такого важливого чинника, як психологічна готовність працівника поліції до охорони гро-

мадського порядку, а також супутніх умов, що визначають специфіку цієї готовності [2, с. 136].

Незадовільна професійна та психологічна готовність до дій в напружених, екстремальних ситуаціях, що супроводжують охорону громадського порядку, негативно впливає на виконання службових завдань, є причиною помилок, що можуть загрожувати небажаними наслідками. Як свідчать результати аналізу службових розслідувань, недостатня професійно-психологічна підготовка – вада, притаманна на нинішньому етапі розвитку поліції України деяким її працівникам.

Тому особливого значення набуває процес формування психологічної готовності майбутніх правоохоронців ще під час їх навчання у відповідних закладах системи МВС України. Тим більше, що, починаючи з другого курсу, курсанти вже широко залучаються до заходів із охорони громадського порядку.

Відповідальна і складна робота правоохоронців ставить до них підвищені вимоги. Більшість цих професій сьогодні вважаються престижними, хоча багато юнаків, вибираючи для себе такі професії, не мають уявлення про всю складність цієї діяльності і, головне, не передбачають, які вимоги висуватимуться до них.

Скажімо, юридична діяльність – це діяльність, пов'язана з нормами права, і окремі її види в самій назві містять це основне поняття: правозастосовна діяльність, правоохоронна діяльність, правозахисна діяльність. Юридична діяльність вимагає значного напруження, терпіння, знань і високої відповідальності, це робота, заснована на чіткому дотриманні закону.

Для більшості юридичних професій характерною ознакою є організаційний бік діяльності, якому притаманні два важливі аспекти:

- організація власної роботи протягом робочого дня, тижня, організація роботи у кримінальній справі в умовах ненормованого робочого дня;
- організація спільної роботи з іншими посадовими особами, правоохоронними органами [3].

У різних юридичних професіях з різною інтенсивністю виявляються ті чи інші аспекти діяльності. В кожній конкретній особі, зайнятої юридичною працею, та чи інша сторона може домінувати завдяки розвитку особистих якостей.

Для роботи на посадах в МВС неодмінними, як вважає В. Л. Васильєв, є такі організаційні якості: наполегливість, енергійність, самоорганізованість, що забезпечують цілеспрямоване розслідування кримінальної справи, систематичну роботу щодо неї; винахідливість,

відповідальність, вимогливість, уміння берегти таємницю, організа-торські здібності, що забезпечують управління різними групами людей у ході розслідування; витримка, дисциплінованість, самокритичність, почуття власної гідності у стосунках із колегами і керівництвом; вико-ристання сучасних методів юридичної психології і психофізіології [3, с. 236].

Уміння юридично мислити означає цілеспрямовано оперувати поняттями в умовах виниклих юридично значущих практичних за-вдань. Мислення судді, адвоката, слідчого – це практичне мислення, воно на кожному етапі пов'язане з певними практичними проявами. На відміну від розумової діяльності юриста-теоретика (вченого), що здійснюється на шляху переходу від практики до абстракції (теорії), у юриста-практика інший шлях мислення: від абстракції до живої дійсності.

Правове мислення являє собою процес розуміння соціально-правової дійсності. Повсякденне правове мислення є невід'ємним еле-ментом механізму соціальної дії права і лежить в основі правового мислення юриста, його правового чуття, правового інтелекту. Правова традиція і культура суспільства формують правове мислення і ним же конструюються.

У мисленні юриста моделюються об'єктивні властивості і взає-мозв'язки між правовими явищами, їхні істотні загальні особливості, що виражаються у формі суджень, умовиводів і понять. Весь процес мислення базується на співвіднесенні ситуативної інформації (про конкретну подію, факт) з узагальненою інформацією, що зберігається в пам'яті індивіда.

Мислення правоохоронців неможливо пізнати без вивчення специфіки правоохоронної діяльності, її природи, ролі волі та інтуїції слідчого, дізнавача, оперуповноваженого, експерта в збиранні та аналі-зі інформації про правопорушення. Вони дають ключ для зрозуміння моральних якостей і ціннісної позиції працівника правоохоронних органів, а також розуміння взаємодії ірраціональних і раціональних моментів його правосвідомості в ході тлумачення права [4].

Динамікою (процесом) професійно-правового мислення охоп-люються такі етапи:

- 1) виявлення, створення і формування ситуації, пов'язаної з пев-ним об'єктом мислення, одержання його фактичної і правової харак-теристики, формулювання завдання (у слідчого цей початковий етап розумової діяльності передуює порушенню провадження у кримінальній справі);

2) аналіз можливостей використання правових засобів і способів розв'язку завдання з урахуванням наслідків і наявних обмежень (у слідчого цей етап виражається в складанні розгорнутого плану розслідування у кримінальній справі);

3) вибір оптимального варіанту рішення, з'ясування можливих результатів і негативних наслідків (у слідчого цей етап виявляється у тактичних комбінаціях, своєрідній програмі діяльності у вигляді сукупності слідчо-пошукових дій, націлених на розкриття злочину) [6].

Результат мислення, як правило, залежить від того, що становить собою юрист як особистість з огляду на його складну, навіть суперечливу індивідуальність. Особисті риси обумовлюють характер вибору під час прийняття тих чи інших рішень. Вибір є початком будь-якої діяльності, а розвиток мислення завжди безпосередньо визначається самим вибором. Якщо немає вибору, нема і мислення й ухвалення рішення.

Вибір мислення юриста – результат пошукової ситуації, а за змістом – вияв свободи волі та її обов'язкового компонента – відповідальності за вибір.

Професійно-правове мислення юриста пов'язане з виконанням суспільних і державних завдань за допомогою юридичних засобів і способів, дій і операцій, винесених рішень і актів їх реалізації, надання конкретним суспільним відносинам і ситуаціям правової форми. Мислення юриста прагматичне за своїм характером, оскільки для нього важливий насамперед процес практичного здійснення прийнятих рішень, їх законності, відповідності компетенції, завданням і функціям органу, який він представляє.

На нашу думку, якостями професійно-правового мислення юриста можуть бути саме такі:

- визначеність – уміння визначити проблемну ситуацію;
- оперативність – розумова готовність до спостереження за ходом ситуації, гнучкість у застосуванні методів;
- динамічність – орієнтація в ситуації, уміння охопити всю ситуацію, відокремити головне від другорядного, розвинути версію;
- логічність – послідовність розумового процесу, вміння робити узагальнення в ході аналізу юридичних фактів;
- критичність – уміння піддавати критичному аналізу ситуацію та отримані юридичні факти;
- об'єктивність – спрямованість на одержання неупередженої інформації про ситуації, додержання істини, для чого необхідне

поєднання розрізненої інформації у певні системи зв'язків (гіпотези, версії);

– глибина і ширина – це якості, що доповнюють одна одну. Якщо глибина зумовлюється ступенем проникнення в сутність досліджуваного об'єкта, то ширина характеризується охопленням і досліджуваного явища, і суміжних із ним сфер пізнання;

– гнучкість – здатність побачити досліджуване явище під новим кутом зору, розпізнати його нові властивості, переключитися на їх розгляд (наприклад, слідчий мусить уміти швидко перебудуватися в пошуковій діяльності, відмовлятися від перевірки марної версії, помічати упущені можливості розслідування справи, переходити до нових варіантів пошуку) [6].

Професійне мислення юриста залежить від його ерудиції, загальної культури і професійного досвіду, а також від менталітету тієї етнокультурної спільноти, представником якої він є. У сучасного юриста має формуватися новий тип юридичного мислення, орієнтований на його професійну діяльність в умовах громадянського суспільства і правової держави.

Висновки. Отже, для практичного мислення характерними є такі психологічні ознаки: витончена спостережливість, уміння швидко переходити від мислення до дії і навпаки, здатність бачити проблему, оскільки сама постановка проблеми є актом мислення, який вимагає часто великої і складної роботи.

Практичне мислення як один із видів мислення пов'язане з такими психодинамічними детермінантами, як мотивація, репрезентативні системи, установки особистості, а також із творчим мисленням, тому вважаємо перспективним для розвитку подальших розвідок підготувати та провести експериментальне дослідження практичного мислення працівників МВС та їхніх психологічних детермінант.

1. Агапов И. Г. К вопросу о формировании критического мышления. *Психологическое обучение*. 2002. № 8. С. 5.

2. Бойко Ю. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. К., 2008. 267 с.

3. Васильев В. Л. Юридическая психология. СПб.: Питер, 2008. 656 с.

4. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. К.: Знання, 2005. 375 с.

5. Карпенко В. В. Багатофакторний підхід до психологічного дослідження творчого мислення юристів. *Актуальні проблеми психології: зб. наук.*

праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України: у 12 т. Т. 12. Вип. 12. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 172–178.

6. Мамонтова С. Н. Прикладная юридическая психология. М., 2006. 509 с.

7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. 2-е изд. СПб.: Питер, 2009. 720 с. (Мастера психологии).

8. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основы психології і педагогіки. К.: Академвидав, 2005. 520 с.

9. Теплов В. И. Ум полководца. Проблемы индивидуальных различий. М., 1961. С. 268.

Sushko A. I. Psychological characteristics of thinking of internal affairs employees in the context of their professional activity

The article provides an expanded and in-depth understanding of practical thinking that determines the peculiarities of the performance of official duties by the police, the requirements of which have been largely changed by society. The study of a police officer's thinking provides the key to understanding the moral qualities and value orientations of a law enforcement officer, as well as understanding the interaction of irrational and rational moments of his sense of justice during the interpretation of law.

In the article the theoretical analysis and research on the problem of practical thinking of Internal Affairs employees in their professional activities is carried out.

The article reveals the peculiarities of the relationship between practical thinking and the activity of the officers of the Bodies of Internal Affairs. Special significance is given to the understanding of the content-functional characteristics of the psychological peculiarities of practical thinking of the officers of the Bodies of Internal Affairs, whose knowledge helps to improve the reality of law enforcement practice due to targeted measures on psychological support for improving the work of various units of the internal affairs system. An overview of the personal qualities of a lawyer is offered from the point of view of the manifestation of his professional and legal thinking and the process of his development is presented.

The perspective approach for studying the problems of practical thinking of Internal Affairs employees is proposed to determine by the empirical way the psychological determinants of the peculiarities of the police officer's practical thinking and other legal professionals that will become the next stage of research in this field, the results of which can be used in the work of practical psychologists and other specialists for training and retraining law enforcement officers to facilitate the optimal organization of work, enhance imagination, obtain a higher professional level in the Bodies of Internal Affairs.

Key words: *thinking, practical thinking, personality of the Internal Affairs employee, professional activity of a police officer, requirements for thinking of a police officer.*

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.